

ფატი ანთაძე

საშუალო სპარსულიდან ქართულში
შემოსულ შორისდებულთათვის

ქართული ენის ურთიერთობა ირანულ ენებთან ამ ენათა განვითარების ნებისმიერ ქრონოლოგიურ საფეხურზე, ეს იქნება ძველი, საშუალო თუ ახალი ირანული ეპოქა, ქართული ირანისტიკისათვის აქტუალურ საკითხად რჩება. აკად. მ. ანდრონიკაშვილის ფუნდამენტურ გამოკვლევებსა (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966; მ. ანდრონიკაშვილი, 1996) და ასევე სხვა ქართველ ირანისტთა ნაშრომებში პრაქტიკულად ამომწურავადაა განხილული ქართველურ ენობრივ წრეში შემოსულ ირანიზმთა ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ასპექტები და შესაბამისად მათი ფონეტიკური შეთვისება. რაც შეეხება ირანულიდან შემოსულ ნასესხობათა სტრუქტურულ-სემანტიკურ ადაპტაციას ქართველურში, ეს საკითხი უსათუოდ საჭიროებს ვრცელ და საგულდაგულო შესწავლას (ზ. ანთაძე, 2008, I, გვ. 8; ზ. ანთაძე, 2008, II, გვ. 36). წინამდებარე სტატიაში ყურადღება მიპყრობილია საშუალო სპარსულიდან შემოსული სამი ნასესხების ფუნქციური სტატუსის, კერძოდ, მათი კომუნიკაციური დატვირთვის, ასევე დერივაციულ-ფრაზეოლოგიური აქტივობის მიმართ.

ქართულის ურთიერთობა საშფერლობო ირანულ ენებთან, სახელდობრ, საშუალო და ახალ სპარსულთან ხორციელდებოდა როგორც წერილობითი, ასევე ზეპირი გზით. ზეპირმეტყველებით კონტაქტებს განაპირობებდა აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, თავდაპირველად ალბათ მცხეთაში, როგორც პირველ სატახტო ქალაქში და შემდგომ თბილისში, ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული XX საუკუნის I მეოთხედის ჩათვლით, სპარსელთა სახლობა (მ. ალექსიძე, 2009; Divān Bigi, 1972). აქვე დავსძენთ, რომ ხსენებულ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში ჩვენს ქვეყნის აღმოსავლეთ ნაწილზე სპარსული პოლიტიკურ-კულტურული გავლენა და, შესაბამისად, სპარსელთა ყოფნაც სხვადასხვაგვარი ინტენსივობით იყო წარმოდგენილი (ადრექრისტიანულ ქართლზე სპარსული კულტურის გავლენის შესახებ იხ. კ. გამსახურდია, 1995). საშუალო ირანულ ენობრივ ეპოქაში, ანუ ისლამამდელი ირანის ხანაში, სპარსელთა სახლობის ძველად თბილისის ერთ-ერთ ძველ უბანს “ათეშგა” - მაზდეანური სამლოცველო შემორჩა. ცხადია, ამგვარი სახლობების ფონზე ადგილობრივ მოსახლეობას, მის ნაწილს მაინც, უშუალო შეხება ჰქონდა საშუალო სპარსულთან, რის შედეგადაც ამ ენიდან, სავარაუდოდ, რიგი სიტყვები და გამოთქმები შემოდიოდა ქართულში.

სპარსულ-ქართულ ზეპირმეტყველებით ენობრივ ურთიერთობათა უმთავრესი მიმანიშნებელია კომუნიკაციურ ერთეულთა, კერძოდ, ცალკეულ ფრაზათა, ფრაზეოლოგიურ წინადადებათა, ვოკაბიტთა თუ შორისდებულთა სესხების ფაქტი. ამგვარი ნასესხობები, თბილისურ მეტყველებაში

დამკვიდრებულ აღმოსავლური წარმომავლობის სხვა ნასესხობებთან ერთად, ძირითადად გრიშაშვილისეულ “ქალაქურ ლექსიკონშია” თავმოყრილი (ი. გრიშაშვილი, 1997). აქ წარმოდგენილ კომუნიკაციურ ერთეულთა სესხების ძირითად წყაროდ ახალი სპარსული გვევლინება (ფ. ანთაძე, 2008, I; ნ. ბართაია, 2008).

ახალი სპარსული წარმომავლობის ნასესხობათაგან განსხვავებით, საშუალო სპარსულიდან ქართულში შემოსული ნასესხობები ნომინაციური ერთეულებითა და ანთროპონიმებითაა წარმოდგენილი (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 279-517). რაც შეეხება კომუნიკაციურ ერთეულებს, სახელდობრ, შორისდებულებს, მ. ანდრონიკაშვილი მიუთითებს სინონიმური მნიშვნელობის ორ შორისდებულზე “გლახ” და “ვაგლახ” (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 300).

“გლახ/ვაგლახ“-ის გარდა, რომელთაც ქვემოთ განვიხილავთ, საშუალო სპარსულიდან მომდინარედ მივიჩნევთ ქართულში დღემდე ძალზე აქტიურად მოქმედ შორისდებულს “ვაი”. ეს უკანასკნელი წერილობითად უკვე IX საუკუნის ბოლოდან დასტურდება. იგი გვხვდება ქართული ოთხთავის უძველეს ჭელიშურ ვერსიაში - “ვაი შენდა ქორაზინდა, ვაი შენდა ბეთსაიდა!” (მათე 11,21; ლუკა 10,13), “ვაი სოფელსა საცთურთა მათგან” (მათე 18,17), “ვაი მის კაცისაი, რომელთაგან მოვიდეს საცთური” (მათე 18,20) (ივ. იმინიშვილი, 1986); სულხან-საბასთან “ვაი“-ს გვერდით გვხვდება “ვაე” და “ვოი” ფორმები (ორბელიანი, 1991-1993).

IX საუკუნის მიწურული, როცა “ვაი” პირველად დასტურდება ქართულ ტექსტებში, საშუალო (ძვ. წ. IV ს. — ახ. წ. VI-VIII სს.) და ახალ ირანულ (ახ. წ. XI ს. — დღემდე, კლასიკური სპარსული ახ. წ. X-XV სს.) ქრონოლოგიურ ჩარჩოებს მოქცეული პერიოდია (Основы, 1981, წ. 208-209, 1982, 5). სასაწერ ირანთან ქართული სამყაროს მჭიდრო ურთიერთობებიდან გამომდინარე, სავარაუდოდ, “ვაი” საშუალო სპარსულიდანაა შემოსული, სადაც ის “vi” ფორმით დასტურდება - „vāi ō mārtōm bāvat“; “ვაი კაცობრიობას!” (H. Nyberg, 1974, 201) ნიბერგი მიუთითებს “vi“-ს ავესტაში წარმოდგენილ პრაფორმა *vayu* -ზეც “*vayu barat*” - “ვაი ძახილით”. (H. Nyberg, 1974, 201). საშუალო სპარსულ “*vi ō mārtōm*“-ში რეალიზებული მოდელი “შორისდებული “vi” + ობიექტზე მიმართული წინდებული *ō* + სახელი“, ახალ სპარსულში დარჩა იგივე სტრუქტურა, ოღონდ *ō* წინდებული შეცვალა “*be*” წინდებულმა. იხ. მაგ. “*vāi be hāl - e mān*” ვაი ჩემს დღეს“. სამივე ირანული ენიდან მოყვანილ მაგალითში *vayu* // *vi* // *vāi* მწუხარების, სინანულის გამომხატველი შორისდებულია.

ქართულში “ვაი” პოლისემიურ შორისდებულს წარმოადგენს, რომელიც გამოხატავს ტკივილს “თავი მისკდება! ვაი, ვაი მიშველეთ” (შ. არაგვისპირელი), მწუხარებას “ვაი, რა გაათენებს იანვრის ღამესო!” (ხალხ.), დანაწევას “ვაი, მოვზუციდი” (ი. ჭავჭავაძე), შიშს “ვაი!” - შეპკვილა თიკომ” (შ. არაგვისპირელი), დამუქრებას, დაქადნებას “ვაი, მე შემხვედროდა”, გაკვირვებას “ვაი! გაიკვირვა ნიკოლამ” (ი. ეკალაძე) (ქეკელი, ტ. IV, თბ., 1955).

მიცემით ბრუნვაში დასმულ სახელთან “ვაი“ გამოხატავს წყევლას, მუქარას “ვაი იმას, ვინც შენთვის ავი მოინდომოს!” (ი. ჭავჭავაძე), “შებრალებას, წუხილს ვინმესთვის “ვაი, ამ დღის მომსწრეს!” (აკ. წერეთელი), აღნიშნავს, რომ დასახელებული რამ არის ცუდი, ან ნაძალადევი “მითამ-და გაიხუმრა არჩილმა, მაგრამ ვაი ამ ხუმრობას!” (ი. ჭავჭავაძე) (ქეგლ, ტ. IV, თბ., 1950-1964).

“ვაი“-ს შემცველი მიცემითბრუნვიანი ფორმა (შორისდებულ. “ვაი“ + სახელი მიცემითში) სიღრმისეული სტრუქტურის მიხედვით, საშუალო სპარსულ ($vi + \bar{o}$ წინდებული + სახელი) და ახალ სპარსულ ($v\bar{a}i + b$ წინდებული + სახელი) მოდელთა ანალოგიურია. სამივე შემთხვევაში შორისდებულთა გამოხატული ემოცია ობიექტისაკენაა მიმართული. როგორც საშუალო და ახალსპარსული, ასევე ქართული მოდელები წარმოადგენს ფრაზეოსქემებს შორისდებულის ფუნქციით. ფრაზეოსქემა თითქმის იდიომაა, ის შედგება რამდენიმე ფიქსირებული კომპონენტისა და ერთი ღია ვალენტობისაგან, მაგალითად, “Что за X” (“რა X-ია!“, აქ “Что за” ფიქსირებული კომპონენტებია, X კი ღია ვალენტობა, რომელიც ივსება ცვლადი ერთეულებით, ვიქვანტ “Что за шум (смех, плач)!” (რა ხმაურია [სიცილია, ტირილია!]) (И. Шаранов, 2007, 30). მკაცრი მიდგომით, ფრაზეოსქემა ფრაზეოლოგიური შორისდებულის კატეგორიაში მხოლოდ ღია ვალენტობის ფიქსირებული სიტყვით შევსების საფუძველზე გადადის, შდრ., დახურული ვალენტობის ფრაზეოლოგიზმი შორისდებულის ფუნქციით «Вот это да!» (“აი, ეს კი ჰო!”), სადაც „да“ ღია ვალენტობის დახურულად გარდაქმნილი ფიქსირებული სიტყვაა და ღია ვალენტობის მქონე ფრაზეოსქემა “Вот это X!” (აი, ეს კი X-ია), სადაც “X” არის არა ფიქსირებული, არამედ ცვლადი სიტყვა (И. Шаранов, 2007, 30).

ჩვენს შემთხვევაში ფიქსირებული კომპონენტი საშუალო სპარსულში “vi“-თა და $\bar{o}$ წინდებულთა, ახალ სპარსულში “vāi“-თა და “be” წინდებულთა, ქართულში კი “ვაი“-თა და მიცემითი ბრუნვის “-ს” ფორმანტითაა წარმოდგენილი; სახელი კი სამივე ენის განხილულ მოდელებში ცვლადი ერთეული და არაფიქსირებული სიტყვაა. წარმოადგენს თუ არა ეს მოდელები, ანუ ღია ვალენტობის ფრაზეოსქემები, რთულ, მრავალკომპონენტთან შორისდებულებს?

ფრაზეოსქემის, როგორც მეორადი შორისდებულის სახეობისა და ზოგადად მეორადი შორისდებულის, ასევე ფრაზული ტიპის შორისდებულის მიმართ სხვადასხვაგვარი მიდგომა არსებობს (А. Вежицкая, 1999, 617; В. Виноградов, 1947, 7–50; Д. Гуттнер, 1966, 3–27; И. Шаронов, 2007, 223–237; Haegeman L., 1984, 41-60). ვინოგრადოვის, გუტნერისა და ჰაეგემანის “რბილი მიდგომა” არ გულისხმობს ფრაზეოსქემის გამოხატულებებისა მის კომპონენტთა კომბინატორული უნარის სრულ გაბათილებას და, შესაბამისად, დახურულ ვალენტობას. ვეჟიციკაისა და შარონოვის მკაცრი მიდგომით კი, წინადადებისგან სინტაქსური გამოცალკევება, სრული დესემანტიზაცია და ვალენტობის დახურვა აუცილებელი პირობაა ფრაზეოსქემათა გადასასვლელად შორისდებულთა კატეგორიაში. საშუალო სპარსული “vi + M წინდებული + სახელი”, ახალი სპარსული “vāi + b წინდებული + სახელი” და ქართული “ვაი + სახელი მიცემით ბრუნვაში”

მოდლეები არ ხასიათდება სრული დესემანტიზაციითა და ვალენტობის დახურვით. ამის მიუხედავად, ვიზიარებთ რა რბილ მიდგომას, მათ ფრაზეოლოგიურ მრავალკომპონენტთან შორისდებულებად მივიჩნევთ, რადგან ისინი ახორციელებენ შორისდებულის ძირითად ფუნქციას — გამოხატავენ რეაქციას კონკრეტული არაენობრივი სიტუაციის მიმართ.

ამგვარად, ზემოთ მოტანილი შინაარსობრივად ტოლფარდი საშუალო სპარსული, ახალი სპარსული და ქართული მოდლეები წარმოადგენს პირველად შორისდებულ “vi/vâi/ვაი”-თი მოტივირებულ ფრაზეოლოგიური შორისდებულებს.

“ვაი“-ს შემცველი მიცემითბრუნვიანი ფრაზეოსქემით წარმოქმნილი ფრაზეოლოგიური შორისდებულები საკმაოდაა წარმოდგენილი ქართულ ლექსიკონებში (ალ. ნეიმანი, 1950; თ. სახოკია, 1950-1955), იხ. “ვაი ჩემ თავს!”, “ვაი ჩემ (შენ, მის ...) დღეს//მოსწრებას!” “ვაი ჩვენ (შენ) დედას!” “ვაი შენ (ჩემ, მის ...) პატრონს!”, “ვაი შენს (ჩვენ) მტერს!” ამ შორისდებულებში მკაფიოდაა ასახული მამოტივირებელი “ვაი“-ს სემანტიკა, ისინი კონკრეტული ობიექტისაკენ მიმართულ მწუხარებას, დანანებას, სიბრაღულს, ასევე უარყოფით შეფასებას (იხ. “ვაი ჩემ (შენ, მის ...) პატრონს!”) ან მუქარასა თუ სიბრაღულს (იხ. პოლისემიური “ვაი შენ დღეს!”) გამოხატავენ.

“ვაი“-ს ბაზაზე ქართულში სხვა სტრუქტურის ფრაზეოსქემაც დასტურდება - “შორისდ. ვაი” + კუთვნილ. ნაცვ. სახ//ნათეს. ბრუნვიანი სახელი + ბრალი”, იხ. “ვაი ჩემი (შენი, მისი, ჩვენი, თქვენი, მათი) ბრალი!” ან “ვაი იმ ხალხის ბრალი!”. შორისდებულის შინაარსის ეს ფრაზეოსქემა სემანტიკურად ძალზე ახლოს დგას მიცემითბრუნვიან მოდელთან, გამოხატავს რა ობიექტისაკენ მიმართულ შეცოდებას (“ვაი მაგისა, მშობლის ბრალი, რა დღეში ჩაცვივიან” (ი. ჭავჭავაძე), ან მუქარას (“თუ კარვად არ მოიქცევი, ვაი შენი ბრალი!”). არსებობს განსახილველი მოდელის გავრცობილი ფორმაც “ვაი, ჩემი (შენი, მისი) ცოდვის ბრალი!”.

“ვაი“-ს ეფუძნება ასევე წოდებითბრუნვიანი ფრაზეოსქემა და მასზე აგებული ფრაზეოლოგიური შორისდებულები, მაგ.: “ვაი (შენ) ჩემო თავო!”, “ვაი შე საწყალო!”, “ვაი სირცხვილო!” “ვაი დედა(ვ)!”.

ამრიგად, “ვაი“-ზე დაფუძნებულ ფრაზეოსქემებში სამი ბრუნვა — მიცემითი, ნათესაობითი და წოდებითია წარმოდგენილი. სამივე მოდელის სემანტიკა საკმაოდ ახლოს დგას ერთმანეთთან, რაც შეეხება საშუალო სპარსულ სტრუქტურას “vi + ð წინდებული + სახელი”, მას ყველაზე მეტად მიცემითბრუნვიანი სქემა ესადაგება, რადგან ð წინდებულის ფუნქციას ქართულში მიცემითი ბრუნვა ტვირთულობს.

“ვაი“-მ აწარმოა ასევე ქართულში დიდ სიხშირით დადასტურებული ერთეული მხოლობითი რიცხვის, პირველ პირზე მიმართული კლიტიკიანი შორისდებული “ვაი მე!”, რომელიც რეალურად მიცემითბრუნვიანი მოდელის სახეობას წარმოადგენს. ამას ადასტურებს “ვაიმე“-ს სინონიმური ფრაზეოლოგიური შორისდებულიც “ვაი ჩემ თავს!”.

ქართულში წარმოდგენილია ასევე “ვაი“-თი მოტივირებული არაშორისდებულური მნიშვნელობის ორკომპონენტური გრამატიკული ერთეულებიც. ასეთებია ზმნიშველური მნიშვნელობის “ვაი, რომ - სამწუხაროდ” (ალ. ნეიმანი, 1978), რთული ნაწილაკი “ვაითუ — იქნებ” (ალ. ნეიმანი, 1978). ვფიქრობთ, “ვაითუ“-ს უფრო დაზუსტებული მნიშვნელობა უნდა აისახოს ლექსიკონებში. ესაა, — “ვაი, იქნებ”, ანუ “იქნებ” ავის უეჭველი ელფერი.

“ვაი“ გრამატიკულ პოლისემანტად გვევლინება. დასტურდება რა რიგ კონტექსტებში გაარსებითებული ფორმით. იხ. “ვაითა გმობე, (ვ)უით გზარდე” (ხალხ.), “ვაის გავეყარე და (ვ)უის შევეყარეო” (ხატოვანი გამოთქმა). ამ ტიპის პოლისემიურობა განპირობებულია უაფიქსო გრამატიკულ-სემანტიკური დერეგაციით. *vai*-ს ახალ სპარსულშიც აქვს სუბსტანტიკური მნიშვნელობები - “მოთქმა, გოდება, ნალველი” (Ю. Рубинчик, 1985; M. Moïn, 1998).

გვაქვს ასევე “ვაი“-ზე დაფუძნებული ზმნა “ვაებს” და მისი შესატყვისი სახელი “ვაება”.

“ვაი“-თი მოტივირებული სტრუქტურული დერეგაციები წარმოდგენილია რედუბლიცირებული (“ვაი-ვაი”), ალიტერაციული (“ვაი-ვუი”) და კოპულატური კომპოზიტებით — “ვაი-უშველბელი”, “ვაი-ვიში”, “ვაი-ვალალი” (ამ კომპოზიტის მეორე კომპონენტი ახალსპარსული წარმომავლობისაა *vā lval* - გოდება, მოთქმა, ტირილი” (Ю. Рубинчик, 1985; M. Moïn, 1998) და “ვაი-ვაგლახი”, ეს უკანასკნელი უნიკალური მაგალითია იმ თვალსაზრისით, რომ ორივე კომპონენტი წარმოადგენს საშუალო სპარსული წარმომავლობის გაარსებითებულ შორისდებულს (“ვაგლახ“-ის შესახებ იხ. შემდგომ).

ქართულში ფუნქციონირებადი არც ერთი შორისდებული არ ამქლავნებს “ვაი“-ს ანალოგიურ ფრაზეოწარმოებით და დერეგაციულ აქტივობას, რაასაც ამ ნასესხობის გაქართულების, მსესხებელ ენაში მისი ადაპტაციის მაღალი ხარისხის მაჩვენებლად მივიჩნევთ დიდი სიხშირით გამოყენებისა და სტილისტური ნეიტრალიზაციის ფონზე.

საშუალო სპარსული წარმომავლობის წუხილის გამომხატველი მეორე შორისდებულია “გლახ“, რომელიც სულხან-საბასთან განმარტებულია “ვითარცა “ყე” და “ქვე” სიტყუათა საქვევარი” (ორბელიანი, 1991-1993), ხოლო “ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონი” “გლახ“-ს განსაზღვრავს, როგორც “ვაი“-ს არქაულ სინონიმს (ქეგლ, 1950-1964). იგი ამ მნიშვნელობით ხშირად დასტურდება რუსთაველთან: “გულმან, გლახ, რა ქმნას უგულოდ, თუ გული გულსა ელია!”, “მე გლახ, რა მომიღბენია”, “მე, გლახ, მათ ჩემთა პატიუთა სხვაცა დამერთო ზედაო”.

შორისდებული “გლახ“ სპეციფიკური ნასესხობაა იმ თვალსაზრისით, რომ მისი ეტიმონი *gilah*//*gilak* წარმოადგენს არა კომუნიკაციურ, არამედ ნომინაციურ ერთეულს, კერძოდ, არსებით სახელს. ნომინაციური შინაარსის ეტიმონი არც შემდგომ ქრონოლოგიურ საფეხურზე შემოსულ, სახელდობრ, ქართულში დამკვიდრებულ ახალი სპარსულიდან მომდინარე შორისდებულებს უდასტურდებათ.

საშუალო სპარსული *gilah/gilak* “ტირილი, ჩივილი, ვაება” ქართულში “გლახ” ფორმით საშუალო სპარსულ და ქართულ ბგერათა ფონეტიკური მიმართების წესების შესაბამისადაა ადაპტირებული (მ. ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 182-215). რაც შეეხება ფუნქციურ-სემანტიკურ მხარეს, *gilah/gilak* ქართულში დამკვიდრდა, როგორც კომუნიკაციური ერთეული “გლახ” შორისდებულის სახით და ასევე, როგორც ზედსართაული და არსებითული მნიშვნელობის ნომინაციური ერთეულები, რაც უფრო მოსალოდნელი იყო ეტიმონის ნომინაციური სტატუსის ვათვალისწინებით. ეს ნომინაციური ერთეულებია “გლახა”, “გლახაკი”, “გლეხი”. საკმაოდ მაღალია მათი დერევაციული პოტენციალი. რამდენადაც წინამდებარე სტატია შორისდებულებს ეხება, ჩვენ არ შეგუდებით *gilah/gilak*-იდან მომდინარე სახელთა განხილვას, მხოლოდ დავსძენთ, რომ *gilah/gilak* ერთადერთი საშუალო სპარსული სიტყვაა, რომელიც ქართულში დამკვიდრდა როგორც ნომინაციურ, ასევე კომუნიკაციურ ერთეულად.

სავსებით შესაძლებელია, რომ საშუალო სპარსული *gilah/gilak* ფუნქციონირებდა არსებითი სახელისა და ასევე მეორეული ფრაზული შორისდებულის სახით. ამგვარი მაგალითები უხვადაა წარმოდგენილი ნებისმიერ ენაში (А. Вежбицкая, 1999; И. Шаронов, 2007; L. Haegman, 1984). იხ. მაგალითად, ქართული “სიცოცხლე”, როგორც არსებითი სახელი და “სიცოცხლე!”, “სიცოცხლე და კარგად ყოფნა!”, როგორც მეორეული, ფრაზული შორისდებულები ჯანმრთელობის, სიკეთის, სურვილის მნიშვნელობით. ანალოგიურია “სიკვდილ”-ის მაგალითი, რომელიც გვეკლინება როგორც არსებით სახელად, ასევე ავი სურვილების შემცველ მეორეულ. ფრაზული ტიპის მარტივ შორისდებულად ან რთული შორისდებულის კომპონენტად: “სიკვდილი!”, “ჭირი და სიკვდილი!”, “სიკვდილი და არგადარჩენა!”.

“გლახ”-ის პარალელურად “ვეფხისტყაოსანში” დასტურდება მისი სინონიმური “ვაგლახ”, რომელმაც შემდგომ სრულად გამოდევნა “გლახ” ფორმა: “ვაგლახ თქვენსა ვერა მჭერეტსა” (შ. რუსთაველი). ამ მაგალითში “ვაგლახ”, მსგავსად “ვაი”-სა, წარმოდგენილია მიცემითბრუნვიან ფრაზეოსქემაში. კომპოზიციური შორისდებული “ვაგლახ” საშუალო სპარსულიდან მომდინარე ორი ნასესხობის “ვა(ი)“-სა და “გლახ”-ის კონტამინაციას წარმოადგენს, რაც მიგვითითებს ქართულში დამკვიდრებულ ნასესხობათა შორის არსებულ სისტემურ კავშირთა, ამ შემთხვევაში დერევაციულ, კერძოდ, კომპოზიციურ ურთიერთმიმართებათა შესწავლის საჭიროებაზე. ამგვარი მიდგომა უკეთ გამოავლენს ნასესხობათა სტატუსსა და მათი ადაპტაციის ხარისხს მსესხებელ ენაში.

“ვაი”-სთან სემანტიკურად ახლო მდგომი “ვაგლახ” წუხილის გარდა, დანაწესასაც გამოხატავს (იხ. ქეგლ. 1950-1964); სადღესოდ სწორედ დანაწესის სემანტიკური კომპონენტია წამყვანი “ვაგლახ”-ის შინაარსობრივ სტრუქტურაში. ეს კომპონენტი აერთმნიშვნელიანებს მას “აფსუს”-თან (“ვაგლახ”-ის “აფსუს”-ით ჩანაცვლების შესახებ იხ. ქეგმოთ).

“ვაგლახ”-იც, “ვაი”-ს მსგავსად, გრამატიკული პოლისემანტია, იგი გვევლინება როგორც შორისდებულის, ასევე არსებითისა და ზედსართავის ფორმით. “ვაგლახ”-ის სუბსტანტივური მნიშვნელობები პოლისემიურ სტრუქტურას ქმნიან — 1. “ვაის ძახილი, ვაება, გოდება, ტირილი” (“თუ მკვლარი მნახოს, დამმარხოს, თქვას ვაგლახი და უები”,¹ შ. რუსთაველი); 2. “ტანჯვა, წამება, დარდი, უბედურება” (“ხომ ზედავ რა ჭირსა და ვაგლახში ჩავეარდით”, ილია ჭავჭავაძე) (ქეგელ, 1950-1964; აღ. ნეიმანი, 1978). არსებით სახელ “ვაგლახ”-ის აბსოლუტური სინონიმი მისით მოტივირებული კომპოზიტი “ვაი-ვაგლახ”-ია.

“ვაგლახ”-ს ზედსართავი მნიშვნელობაც აქვს, რაც აფართოვებს მის პოლისემიურ მოცულობას. ეს მნიშვნელობაა “ცუდი, უხეირო” — “ამისთანა ვაგლახ ზამთარში ხუთ მანეთს როგორ არ მოგვეცემენ” (ეკ. გაბაშვილი).

“ვაი”-ს სუბსტანტივად გამოყენების არე კონტექსტულურად უფრო შეზღუდულია. “ვაი” არსებითის მნიშვნელობით მეტწილად სინონიმურ (ვ)უი-სთან გვხვდება ალიტერაციული წყობით. ეს ორი სინონიმი ერთმანეთს რიგ კონტექსტებში უპირისპირდება როგორც “ავი, ცუდი რამ” და “სხვაგვარი სახის ავი, ცუდი რამ”. იხ. ზემომოყვანილი “ვაით ვშობე, (ვ)უით ვზარდე”. “ვაის შევეყარე, (ვ)უის გავეყარე”.

“ვაგლახ”-ით ნაწარმოებია პოლისემიური ზმნიხედა “ვაგლახად”, რომლის შინაარსია 1. “არასასიკეთოდ, საუბედუროდ” (“მე ვხედავდი, რომ მარი ვაგლახად შეგიყვარდა”, აღ. ყაზბეგი), 2. “ტყუილ-უბრალოდ, ადვილად” (“მაგრამ ქართველი ადვილად არვისგან გაიციცხვისო”, აკ. წერეთელი) (ქეგელ, 1950-1964) პოლისემიურია ასევე ნასახელარი ზმნა “ვაგლახებს”/“ვაგლახობს” — 1. მოსთქვამს, ტირის, გოდებს” (ქეგელი); 2. “წვალობს, ცოდვილობს”. ეს უკანასკნელი მნიშვნელობა (“წვალობს, ცოდვილობს”) არაა ასახული ლექსიკონებში, თუმცა თანამედროვე ქართულში “ვაგლახებს/ვაგლახობს” სწორედ “წვალების, ცოდვილობის, ჯახირის” მნიშვნელობით გამოიყენება. ამ ზმნის ბაზისი “ვაგლახ”-ის სახელური, სუბსტანტივური მნიშვნელობაა.

“ვაგლახ” შორისდებულს ეფუძნება “ვაიმე”-ს ანალოგიური სტრუქტურისა და სინონიმური შინაარსის მეორეული შორისდებული “ვაგლახმე”. ამ ორ შორისდებულს ერთმანეთისაგან მხოლოდ ენაში გამოყენების სიხშირე განასხვავებს. “ვაგლახმე” ძალზე აქტიურად მოქმედი “ვაიმე”-ს საპირისპიროდ იშვიათად გამოიყენება და ინფორმანტთა აღქმაში არქაულობითაა შეფერული.

ასე რომ, “ვაგლახ” საკმაოდ ქმედითი საბაზისო ერთეულია გრამატიკული დერივაციის თვალსაზრისით; როგორც ვხედავთ, ამ შორისდებულს ეფუძნება მეორეული შორისდებული, არსებითი და ზედსართავი სახელები, ზმნიხედა, ზმნა.

აფიქსური დერივაციების სახით დასტურდება “ვაგლახ”-ით ნაწარმოები იშვიათად ხმარებული ზედსართავები, კერძოდ სუფიქსური “ვაგლახიანი” — “მტრალი, მგლოვიარე, მოვაგლახე” და “ვაგლახური”, რომელიც “ვაგლახ”-

¹ ამ კონტექსტში “ვაგლახ”-ის მსგავსად, “უები”-ც გაარსებითებული შორისდებულია, ოღონდ მრავლობითის ფორმით.

ის ზედსართაული მნიშვნელობის სინონიმურია და განიმარტება როგორც “ცული, მძიმე, გაჭირვებული, ბედუკუდმართი” (ქეგლ, 1950-1964). “ვაგლახი” ცირკუმფექსთა მეშვეობითაც წარმოქმნის ზედსართავებს — “მო-ვაგლახ-ე” — “ვაგლახიან”-ის სინონიმი; “სა-ვაგლახ-ო”, ანუ “სამწუხარო, სავალალო, საუბედურო” (ქეგლ, 1950-1964). ყველა ზემოთ მოყვანილი აფიქსური დერივატი “ვაგლახ”-ის სუბსტანტიური მნიშვნელობითაა მოტივირებული. ამავე მნიშვნელობას ეფუძნება კომპოზიტები “ვაი-ვაგლახი” და “ვაგლახბედი”.

ნულოვანია შორისდებულ “ვაგლახ”-ის ფრაზეოწარმოებითი პოტენციალი. ამ მხრივ, პროდუქტიული “ვაი”-საგან განსხვავებით, “ვაგლახ” არ ფიგურირებს არც ერთ ფრაზეოსქემაში, რასაც სავარაუდოდ, ენაში მისი ნაკლები სიხშირით გამოყენებაც განაპირობებს. ვფიქრობთ, სიხშირის ფაქტორი გარკვეულწილად სტილისტურ მარკირებასაც უკავშირდება. დიდი სიხშირით გამოყენებული “ვაი”-ს საპირისპიროდ, უფრო იშვიათი “ვაგლახ” მწიგნობრული სტილით მარკირებულ ერთეულად აღიქმება. სასაუბრო და დიდწილად სამწერლობო ქართულშიც “ვაგლახ” ახალსპარსული წარმომავლობის “აფსუს”-ითაა ჩანაცვლებული. ეს უკანასკნელი ინფორმანტთა მიერ მიიჩნევა “აღმოსავლურ” სიტყვად, მაშინ როცა “ვაგლახ” მკვიდრ ქართულ სიტყვად აღიქმება. ამის მიზეზი “ვაგლახ”-ის ხანგრძლივი, საშუალო ირანული ეპოქიდან მომდინარე არსებობაა ქართულში, რადგან ნასესხობის სიძველე ხელს უწყობს მის გათავისებას ენის მატარებელთა მიერ და ამასთანავე ამკრთალებს ამ ნასესხობათა უცხოობის შეგრძნებას (თ. ბოლქვაძე, 2007, გვ. 49).

შემაჯამებელი დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საშუალო სპარსული წარმომავლობის “ვაი”-ს, “გლახ”-ისა და მისი დუბლეტის, საკუთრივ ქართულ ნიადაგზე კონტამინირებული “ვაგლახ”-ის არსებობა გვაფიქრებინებს საშუალო სპარსულიდან ქართულში რიგ ენობრივ ერთეულთა ზეპირი გზით შემოსვლას, რადგან ვერბალური კომუნიკაციის ისეთი ინტენსიური ფორმა, როგორიცაა ცოცხალი სასაუბრო ურთიერთობები, დიდწილად განაპირობებს ნებისმიერი სახის კომუნიკაციურ ერთეულთა, მათ შორის შორისდებულთა სესხების პროცესს.

“ვაი”-სა და “გლახ”-ის ეტიმონებს საშუალო სპარსულში სხვადასხვა ფუნქციური სტატუსი აქვთ. კომუნიკაციური ერთეული, კერძოდ, შორისდებული “vāi” სრულად შეესაბამება ქართული “ვაი”-ს მნიშვნელობას. “gilah //gilak” კი, მნიშვნელობით “ტირილი, ჩივილი, ვაება” ნომინაციური ერთეულია, რომელიც ქართულში ნომინაციურ ერთეულთა (“გლახა, გლახაკი, გლეხი”) პარალელურად კომუნიკაციურ ერთეულებსაც, კერძოდ, წუხილისა და დანანების გამომხატველ შორისდებულებს (“გლახ//ვაგლახ”) დაედო საფუძვლად. ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, ეს ერთადერთი შემთხვევაა, როდესაც საშუალო სპარსულიდან ქართულში შემოსული ნომინაციური ერთეული კომუნიკაციურ ერთეულთა კატეგორიაში გადადის. ვვარაუდობთ, რომ “gilah //gilak”-ს საშუალო სპარსულშიც ჰქონდა როგორც ნომინაციური, ასევე კომუნიკაციური სტატუსი. ამგვარი დაშვების

მისაძღვებლობას რიგ სახელთა შორისდებულის სახით ფუნქციონირების უხივერსალური ტენდენციის არსებობა გვაძლევს. იხ. მაგალითად ქართულში “სიკოცხლე” და “სიკვილი”, როგორც არსებითი სახელები და “სიკოცხლე!”, “სიკოცხლე და კარგად ყოფნა!” ან “სიკვილი!”, “ჭირი და სიკვილი!”, “სიკვილი და არგადარჩენა!”, როგორც მეორეული და ფრაზული შორისდებულები.

მწუხარების გამომხატველი “ვაი” შინაარსობრივად ახლო მდგომ მწუხარებისა და ამავდროულად დანანების გამომხატველ “გლახა//ვაგლახ“-ს უპირისპირდება როგორც ხშირად ხმარებული და სტილისტურად ნეიტრალური ერთეული მცირე სიხშირით წარმოდგენილ და არქაულ-მწიგნობრული სტილით შეფერილ ერთეულს.

“ვაი” და “ვაგლახ” შორისდებულების შემთხვევაში დასტურდება გრამატიკული პოლისემია; განხილული შორისდებულები შორისდებულთან ერთად სახელურ მნიშვნელობას ითავსებენ, ეს უფრო მკაფიოდ ჩანს “ვაგლახ“-ის მაგალითზე.

საანალიზო შორისდებულთა ბაზაზე წარმოქმნილია ასევე პროკლიტიკიანი მეორეული შორისდებულები “ვაიმე!” და “ვაგლახმე!”, რომლებიც ერთმანეთს გამოყენების სიხშირით უპირისპირდებიან. ფართოდ გავრცელებული “ვაიმე“-სგან განსხვავებით, “ვაგლახმე” ძალზე იშვიათად ხმარებული შორისდებულია.

“ვაგლახ” და “ვაი” ფრაზეოწარმოებითი პოტენციალითაც განსხვავდებიან. “ვაგლახ” არ წარმოქმნის არც ერთ ფრაზეოსქემას, “ვაი“-ზე დაფუძნებული მეორეული შორისდებულები კი, საკმაოდ აქტიურად ფუნქციონირებენ ფრაზეოსქემებითაა წარმოდგენილი. ამ ფრაზეოსქემებში დასტურდება “ვაი“-ს შემცველი მიცემით-, ნათესაობით- და წოდებითბრუნვანი მოდელები: “ვაი + სახელი მიცემით ბრუნვაში”, მაგალითად, “ვაი შენ მტერს”; “ვაი + სახელი ნათესაობით ბრუნვაში”, მაგალითად, “ვაი მისი ბრალი!”; “ვაი + სახელი წოდებით ბრუნვაში”, მაგალითად, “ვაი ჩემო თავო!”. ქართული მიცემითბრუნვიანი მოდელის შესატყვისი სტრუქტურა საშუალო სპარსულში შემდეგი სახითაა წარმოდგენილი — “vāi + წინდებული ო + სახელი”, მაგალითად, “vāi ო martōm!” - “ვაი კაცობრიობას!”.

“ვაი” და “ვაგლახ” ქართულში დერევაციულ აქტივობასაც ამჟღავნებენ აწარმოებენ რა როგორც აფიქსურ, ასევე კომპოზიციურ ერთეულებს. ვფიქრობთ, ნებისმიერი ნასესხობის დერევაციული და ფრაზეოწარმოებითი პოტენციალის ამოქმედება მიჩნეულ უნდა იქნას მსესხებელ ენაში ამ ნასესხობათა, ჩვენს შემთხვევაში, “ვაი” და “გლახ//ვაგლახ” შორისდებულთა ადაპტაციის ერთ-ერთი ძირითად კრიტერიუმად.

დამოწმებული ლიტერატურა

მ. ალექსიძე, 2009 - მ. ალექსიძე, სპარსელები და სპარსული კულტურა XIX საუკუნის საქართველოში, თბ., 2009.

მ. ანდრონიკაშვილი, 1966 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, I, თბ., 1966.

მ. ანდრონიკაშვილი, 1996 - მ. ანდრონიკაშვილი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან, ტომი II, ნაწილი I, თბ., 1996.

ფ. ანთაძე, 2008 - ფ. ანთაძე, სპარსულ ფრაზეოლოგიურ წინადადებათა სესხებისათვის ქართულში, აღმოსავლეთი და კავკასია. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ის აღმოსავლეთისა და კავკასიის კვლევითი ცენტრი №6, თბ., 2008.

ფ. ანთაძე, 2008 II - ფ. ანთაძე, ნასესხობათა სინონიმისა და ომონიმისათვის (სპარსულ-ქართულ ენობრივ ურთიერთობათა მასალაზე). დავით კობიძე 100. საიუბილეო კრებული მიძღვნილი დავით კობიძის 100 წლისთავისადმი, თბ., 2008.

ნ. ბართაია, 2008 - ნ. ბართაია, სპარსული ლექსიკიდან ქართულში შემოსული სიტყვები იოსებ გრიშაშვილის "ქალაქური ლექსიკონის" მიხედვით. აღმოსავლეთი და კავკასია. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ის აღმოსავლეთისა და კავკასიის კვლევითი ცენტრი, №6, თბ., 2008.

კ. გამსახურდია, 1995 - კ. გამსახურდია, ადრექრისტიანული ქართლის კულტურული მონაწილეობა. თბ., 1995.

ი. გრიშაშვილი, 1997 - ი. გრიშაშვილი, ქალაქური ლექსიკონი (გამოსაცემად მოამზადა რ. კუსრაშვილმა), თბ., 1997.

ივ. იმნაიშვილი, 1986 - ივ. იმნაიშვილი, ქართული ოთხთავის სიმეფონია-ლექსიკონი, თბ., 1986.

ალ. ნეიმანი, 1978 - ალ. ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი, თბ., 1978.

ს.ს. ორბელიანი, 1991-1993 - ს.ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული (გამოსაცემად მოამზადა ილ. აბულაძემ), ტ. I-II, თბ., 1991-1993.

თ. სახოკია, 1950-1955 - თ. სახოკია, ქართული ხატოვანი სიტყვათქმანი, ტ. I-III, თბ., 1950-1955.

ქეგლ, 1950-1964 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII (არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), თბ., 1950-1964.

გ. ყიფიანი, 2009 - გ. ყიფიანი, ძველი თბილისის ზოროასტრული ტაძარი, თბ., 2009.

А. Вежбицкая, 1999 – А. Вежбицкая, Семантика междометий, Москва, 1999.

А. Вежбицкая, 1999 – А. Вежбицкая, Семантические универсалии и описание языков, Москва, 1999.

В. Виноградов, 1947 – В. Виноградов, Русский язык. Грамматическое учение о слове, Москва, 1947.

Д. Гуттнер, 1966 – Д. Гуттнер, Некоторые особенности междометия в английском языке, Вопросы языка и литературы, вып. 2. 1966.

Основы, 1981 – Основы Иранского языкознания. Среднеиранские языки, Москва, 1981.

Основы, 1982 – Основы Иранского языкознания. Новоиранские языки, Москва, 1982.

Ю.А. Рубинчик, 1985 – Ю.А. Рубинчик, Персидско-Русский словарь, т. I – II (под ред. Ю. А. Рубинчика), Москва, 1985.

И. Шаронов, 2007 – Шаронов И. А. О скрытых признаках производных междометий, Скрытые смыслы в языке и коммуникаций, сб. статей РГГУ, Москва, 2007.

Divian bigi, 1972 - āli rezā divān bigi, sāfār-e mohājerāt dār jāng-e noxostin-e jāhān, Tehrān 1972.

L. Haegeman, 1984 - Haegeman L., Interjections and phrase structure // Linguistics, vol. 22, №1, 1984.

M. Moin, 1998 - Mohāmmād-e Moin Fārhāng-e fārsi, j. I-VI. Tehran, 1998.

H. Nyberg, 1974 - Nyberg H.S. A. manual of Pahlavi, Part2. Glossary. Wiesbaden, 1974.

FATI ANTADZE

THE MIDDLE PERSIAN IOAN INTERJECTIONS IN GEORGIAN

The given paper deals with certain communicative units that penetrated into Georgian from Middle Persian, namely, interjections “vai” and “glax/vaglux”. “vaglux”, the doublet of “glax” is a contaminated form of Middle Persian interjections “vai” and “glax” that appeared on Georgian grounds and gradually substituted the initial “glax” form.

Georgian borrowings from Middle Persian are mostly represented by nominative units, whereas the communicative units embrace only the above-mentioned interjections. They must have penetrated into Georgian orally, as the intense form of verbal communication i.e. live conversational relations largely condition the process of borrowing of all kinds of communicative units, including interjections.

The etymons of “vai” and “glax” had various functional statuses in Middle Persian. The communicative unit, namely, interjection “vai” fully corresponds in meaning with Georgian “vai”. However, “gilah/gilak” was a nominative unit and had the meaning of “crying, complaining, moaning”. It penetrated into Georgian both as nominative (“glaxa, glaxaki, glexi” (meaning beggar, poor man, peasant)) and communicative unit (interjection “glax, vaglux” expressing sorrow and regret). Based on the materials available, it can be concluded that this is the only case when a nominative unit borrowed by Georgian from Middle Persian becomes a communicative one. It can be assumed that “gilah/gilak” had both nominative and communicative status in Middle Persian. This assumption can be proved by the universal tendency of the interjectional function of certain nouns, e.g. Georgian nouns “sicocxle” (life)

and "sikvdili" (death) also serve as secondary and phrasal interjections: "sicocxle!" (Bless you!), "sicocxle da kargad qopna!" (Long Live! Welfare!) or "sikvdili!" (Hell!), "čiri da sikvdili" (Woe Betide You!), "sikvdili da argadarčena!" (Hell Broke Loose!). "vai" expressing sorrow opposes "glax/vaglax" expressing sorrow and regret, as the former is used more frequently and is stylistically neutral, whereas the latter is used rarely and is archaic and bookish.

Interjections "vai" and "vaglax" are grammatically polysemantic, as they are both interjections and nominative units. This is especially vivid in case of "vaglax".

Clitic secondary interjections "vaime" and "vaglaxme" are formed on the basis of the above-mentioned interjections. The difference between the two is in the frequency of usage: "vaime" is widely used, whereas "vaglaxme" is extremely rare. "vaglax" and "vai" also differ in their phrase-formation potential. "vaglax" does not form any phrasal scheme, whereas the secondary interjections based on "vai" are represented by actively functioning phrasal schemes. These phrasal schemes include models with "vai" plus noun in the dative, genitive or vocative cases: "vai + noun in the dative case" e.g. "vai šen mters!" (To Hell with your Enemy!); "vai + noun in the genitive", e.g. "vai misi brali!" (Poor Him! Just He Wait!); "vai + noun in the vocative" e.g. "vai čemo tavo!" (Poor Me!). The Georgian structure with the noun in the dative case is represented in Middle Persian in the following form: "vai + o +noun", e.g. "vāi o martōm!" (Woe be to mankind!).

In Georgian "vai" and "vaglax" reveal derivational activity, as they form both affixal and compositional units. Hence, it can be concluded that a large derivational and phrase-forming potential of any borrowing, in our case, interjections "vai" and "vaglax", is one of the criteria of adaptation of the borrowings in the borrower language.